

Seminar

Middelalderbyens infrastruktur

13. marts 2023

Et væsentligt element i den klassiske bydefinition er fortætning. Det gælder både bebyggelse, mennesker, aktiviteter som handel og håndværk samt administrative funktioner. En sådan fortætning afstedkommer både positive og negative konsekvenser. Hvor der er mange mennesker, er der også rig mulighed for innovation, udveksling af idéer, vaner og normer, men der er også en øget risiko for konflikt og sammenstød. For at udfolde potentialer og tage hånd om udfordringerne er en mere veludbygget infrastruktur en forudsætning. Hvor der er mange mennesker, skal der bruges meget vand, der skal skaffes meget affald af vejen, og man skal have pålidelige veje, så varer, dyr og mennesker kan bevæge sig rundt så uhindret som muligt.

Udfordringerne med at skabe en funktionel infrastruktur er blevet mødt med forskellige tiltag i byerne. Nogle løsninger ser ud til at være meget ens og generelle, mens andre er mere lokale og individuelle løsninger på en konkret udfordring på baggrund af f.eks. adgang til ressourcer eller topografiske forhold.

Siden byarkæologiens barndom har infrastrukturelle elementer været i fokus – brønde, veje, afgrænsnin-

ger, sanitet m.m. er ofte meget konkrete og manifesterede arkæologiske anlæg at forholde sig til. Mange af elementerne er ligeledes nævnt i skriftlige kilder og er aftegnet på kort og prospekter. Det betyder også, at der er publiceret et væld af artikler og arkæologiske rapporter, som behandler byens infrastruktur fra alle tænkelige vinkler. Den store mængde data betyder dog, at det kan være svært at danne sig et samlet overblik. Hvad ved vi efterhånden om byernes infrastrukturens generelle og individuelle træk? Betyder den fortsatte arkæologiske aktivitet i byerne, at vi har fået "mere af det samme", eller er der nye dateringer og sammenhænge, der viser sig? Hvilke nye spørgsmål kan der stilles til materialet nu og i fremtiden?

Med udgangspunkt i disse spørgsmål inviterer forskningscentret CENTRUM ved Museum Odense til én-dags seminar. Formålet med seminaret er at formidle arkæologiske overblik eller detailstudier fra en række købstæder rundt om i Danmark – fra store såvel som mindre byer. Håbet er at starte en diskussion af byarkæologiske strategier og fokuspunkter og udveksle erfaringer og idéer til fremtidige projekter, samarbejder og forskningsprojekter.

Program:

Formiddag:

9.30-10.00 Ankomst & kaffe

Moderator: Maria Lauridsen (Museum Odense)

10.00-10.25 **Thomas Guntzelnick Poulsen (Museum Østjylland):**

Randers – en middelalderlig centerby ved Gudenåen

*Formålet med projektet **Randers – en middelalderlig centerby ved Gudenåen** er at søge årsager, drivkræfter og dynamik. Det skal i første række ske ved at beskrive Randers og dens karakter fra den tidlige urbanisering og op igennem middelalderen samt at kortlægge landskabet for det middelalderlige Randers. Hvordan det oprindeligt har set ud, og hvorledes byens befolkning igennem tiderne har formet det ved at inddrage stadigt mere land fra de våde områder omkring Gudenåen. I dette arbejde spiller præcise dateringer en helt central rolle for også at kunne placere Randers i det regionale, trafikale netværk samt i hele det netværk af byer, der opstod op igennem vikingetidens og middelalderens Danmark.*

Potentialet i byen er stort. Der er i Randers op til fire m tykke kulturlag. Igennem årene, begyndende i 1873, er der foretaget henved 90 udgravninger over store del af den middelalderlige bykerne. Til trods for den store mængde er overblikket ikke desto mindre fraværende. Herudover er der flere meget væsentlige spørgsmål, som arkæologiske udgravninger hidtil ikke har kunne svare på. Indledningsvist gælder det om at lokalisere og datere det ældste Randers samt fastlægge dets karakter. Byen var i modsætning til flere sammenlignelige middelalderbyer ikke en domkirkeby. Med udgangspunkt i eksisterende udgravningsmateriale suppleret med boreprøver vil udviklingen af Randers blive beskrevet. Fokus vil være på den dynamiske by og dens udnyttelse af landskabet ved overgangen af Gudenåen, brobyen. Hvor og i særdeleshed hvornår grundlagdes bebyggelsesområder og gader, og hvordan søgte man fra befolkningens side at optimere sine muligheder igennem opfyldning og inddæmning?

Det er et centralt formål for projektet at skabe et godt fundament for den videre forskning omkring det middelalderlige Randers samt at kunne inddrage byen som aktiv medspiller i den igangværende nationale og internationale, urbane forskningsarena. Noget som byen i dag slet ikke kan leve op til.

10.25-10.50 **Allan Dørup (Svendborg Museum):**

Svendborg – Købstadens dynamiske udvikling

Vores viden om Svendborg bys ældste infrastruktur er meget sparsom. I oplægget vil de ældste kendte bystrukturer fremlægges sammen med byens videre overordnede infrastrukturelle udvikling gennem høj- og senmiddelalder. Museet har de seneste år foretaget en række arkæologiske undersøgelser indenfor Svendborgs middelalderlige bygrænse, som har givet et mere nuanceret billede af byens infrastruktur og givet indblik i en mere dynamisk byudvikling end førhen erkendt.

10.50-11.15 **Esben Klinker Hansen (Vejlemuseerne):**

Vejle: middelalderbyens udvikling og infrastruktur

Vejles udvikling til bysamfund sker antagelig i løbet af 1100-tallet, men vi mangler sikre arkæologiske kilder til byens tidligste historie. Middelalderbyens struktur med gader og et system af vandløb er bevaret i hovedtræk. Byen er stadig underbelyst rent byarkæologisk, skønt der er udført interessante undersøgelser gennem tiden. I de senere år har renoverings- og infrastrukturprojekter givet os mulighed for, gennem mindre nedslag og enkelte større undersøgelser, at give ny viden om byens infrastruktur og funktioner i byens rum.

11.15-11.40

Christian Klinge & Stig Møller (Nordjyske Museer):**Nibe – fiskerlejet, der ville være købstad**

I gennem flere år har museet haft en strategi om at opkvalificere den arkæologiske viden om de mindre købstæder Nibe, Hobro og Mariager. Indsatsen har langt hen ad vejen båret frugt, og i dette indlæg vil vi præsentere middelalderens og renæssancens Nibe. Stedet må beskrives som et urbant grænsetilfælde, hvor bebyggelsens omfang og intensitet fuldstændigt afhæng af sildefiskeriet i Limfjorden. De foreløbige resultater fra en nyligt afsluttet udgravning på Strandgade 12 indgår i indlægget. Undersøgelsen har vist sig at bidrage væsentligt til indsigten i byens tidlige periode og til karakteren af bebyggelsen på denne tid.

11.40-12.15

Frokost

Eftermiddag:**Moderator: Maria Knudsen (Sydvestjyske museer)**

12.15-12.40

Hanna Dahlström & Thomas Roland (Københavns Museum):**By, borg og "Havn" - det tidlige Københavns strukturelle topografi**

De seneste år har omfattende arkæologiske gravninger i centrum af København frembragt skelsættende ny viden om den ældste by. De banebrydende resultater fra ikke mindst undersøgelserne på Rådhuspladsen, hvor der meget overraskende fremkom både kirke, kirkegård og spor efter håndværk og bebyggelse fra 1000- og 1100-årene, er en vigtig del i det nye billede af byens fremvækst.

Konklusionerne på det overvældende materiale har betydet, at forståelsen af den tidlige bys struktur har måtte gentænkes radikalt. Den tidligere idé om en tidlig, relativt beskedent befæstning i form af "Hesteskovolden" (tidligere også benævnt "Clemensgrøften"?) med tilknytning til den ligeledes tidlige Skt. Clemens Kirke umiddelbart uden for anlægget må i hvert fald opgives. I stedet står vi nu med to 1000-tals kirker, en befæstning, som ikke omgiver byen, samt en forholdsvis substantiel bebyggelse i et område vest for denne befæstning. Alt dette betyder en ny forståelse af byens tidlige topografi, selv om historien endnu ikke står klar. På vejen til en ny fortolkning af den tidlige bys struktur er det væsentligt at inddrage "Absalons Borg" på Slotsholmen ud for byen kyst.

Den unikke borg har levet et sært, lidt glemt liv, siden anlægget blev fremdraget i begyndelsen af 1900-tallet, og entydigt tolket som et resultat af biskop Absalons overtagelse af byen "Havn" i slutningen af 1160'erne. Borganlægget fremstår imidlertid med sin kridtstensmur og sekundære, store tegltårne komplekst, og igen her er der muligvis behov for en revurdering af hidtidig tolkning af borgen som værende bygget af Absalon.

I oplægget fremlægges det tidlige Københavns (byen "Havns") primære strukturelle elementer, og der gives et forsigtigt forsøg på en ny tolkning af den tidlige bys magtstrukturer og topografi ud fra bebyggelse, kirker, voldanlæg og borg.

12.40-13.05

Lars Bentsen (Museum Vestjylland):**Det middelalderlige Varde og Ringkøbing – byernes middelalderlige topografi**

Varde blev købstad senest i 1300-tallet, hvorfra der kendes et aftryk af et købstadssegl. Skriftlige kilder antyder, at Varde allerede er købstad i 1200-tallet. Blandt 1200-tallets købstæder må Varde have været en ad de mindste. Ringkøbing blev anlagt en gang i 1200-tallet, og var næppe heller en stor købstad i sammenligning med andre fra samme periode.

Som bebyggelse kendes Varde fra 1100-tallet, både arkæologisk og fra skriftlige kilder. For Ringkøbings vedkommende er de ældste kilder, selvsagt, fra 1200-tallet. Som arkæologisk arbejdsområde blev det tidligt i byarkæologiens udvikling konstateret, at der ikke fandtes tykke, velbevarede kulturlag, som de kendes fra større byer, i hverken Ringkøbing eller Varde. Når begge byer er købstæder, har de haft en regional betydning, mens de relativt sparsomme, arkæologiske

kilder antyder, at de næppe har haft betydning som urbane centre. Vardes middelalderlige topografi virker "selvgroet", med krumme gader, men også en topografi, som synes at være udvidet ret hurtigt i ældre middelalder – til gengæld også ret tidligt stagneret. Med lige gader og 90-graders hjørner er Ringkøbing tydeligt en planlagt by. For begge byer antyder fraværet af kulturlag, at de ikke har været tæt bebyggede.

Oplægget vil fokusere på kilderne til byernes historie og hvordan de kan bruges i forståelsen af byernes lokale og regionale signifikans.

13.05-13.30 **Kirstine Haase (Museum Odense/ AU):**

Kampen for det rene vand – vandforsyning og social praksis i middelalderbyen Odense

Dette oplæg vil dykke ned i et af de uundgåelige infrastrukturelle elementer i middelalderbyen, nemlig vandforsyningen. Brønde er selvfølgelig ikke et unikt fænomen for hverken byerne eller middelalderen, men de urbane rammer skaber nogle særlige omstændigheder for vandforsyningen, der gør dette til en kilde til langt mere end viden om byernes infrastruktur. Vand er en afgørende ressource for byen, og håndteringen af denne ressource kan ses som et udtryk for de sociale processer, der foregår i byen. Processer, der er udtryk for de magtstrukturer, hensigter og hverdags handlinger, der er med til at forme livet i byen.

Præsentationen tager udgangspunkt i materialet fra udgravningerne i forbindelse med lukningen af Thomas B. Thriges Gade i centrum af Odense. Der blev fundet mere end 30 brønde i de to udgravningskampagner fra hhv. 2013-14 og 2016. Med udgangspunkt i den kronologiske og teknologiske udvikling samt brøndenes antal og placering i forhold til andre bebyggelselementer vises det blandt andet, at vandforsyningen i Odense ser ud til at forandre sig fra at være fællesskabsorienteret i 1000- og 1100-årene til at blive et privat anliggende i 12-1400-tallet, for til sidst at blive et rent offentligt anliggende i 1500-tallet. Det skal også diskuteres, hvorfor byens tidligste fase umiddelbart ser ud til at være uden brønde.

13.30-13.50 Kaffe

Moderator: Jakob Tue Christensen (Museum Odense)

13.50-14.15 **Alexander Banck (Museum Vestsjælland):**

Ned ad bakke! En besynderligt placeret, formodet voldgrav i Klosterparken

Ved en mindre arkæologisk udgravning i 2022, forud for et større etagebyggeri i Kaalund Klosters Park, ved den gamle middelalderlige adgangsvej til byen, blev en bred og dyb grøft observeret. Grøften var kendt fra tidligere mindre undersøgelser, og man har, med afsæt i skriftlige kilder, hidtil formodet, at her var tale om en voldgrav bygget for at forhindre fjenden i at benytte klostrets mure som værn ved belejringer. Men skal voldgraven nødvendigvis tillægges byens forsvar? Udgravningen fra 2022 åbner for nytolkninger.

14.15-14.40 **Mikael Manøe Bjerregaard (Museum Odense):**

Badstuer i Odense – urban praksis inden for og uden for byporten

I dansk middelalder ser det ud til at badstuerne var et rent byfænomen, som derfor måske også var del af en særlig bypraksis og -identitet. Muligvis var badstuer et ukendt fænomen i landbebyggelsen i Danmark - i modsætning til i vores nabolande. Fra Odense kendes eksempler på både offentlige og private badstuer fra skriftlige kilder og udgravninger. Desuden omtales "Bolbro Badstue". Men er der tale om en landsbybadstue eller købstadens udskudte forpost?

14.40-15.30 **Opsummerende tanker og diskussion**

Indledes med kort oplæg fra Kirstine Haase med udgangspunkt i dagens oplæg og Kirstines igangværende forskningsprojekt, der fokuserer dels på kortlægning af middelalderbyernes kulturlag, og dels på hvordan vi bliver klogere på de mindre kendte middelalderbyer."

Læs om projektet her: <https://museumodense.dk/forskning/forskningsprojekter/kortlaegning>

Praktiske oplysninger:

Adresse: Museum Odense, Overgade 48, 5000 Odense.

Lokale: Mønten

Nærmeste parkering (betaling): P-kælder under Odeon, indkørsel fra krydset Østergade/Hans Muhles Gade.

Deltagergebyr: 250 kr. Inkluderer frokost, kage, kaffe/te, frugt.

Indbetaling til Museum Odense på bankkonto: 6866 1074044. Angiv navn, e-mail og institution samt "seminar marts 23".

Evt. allergier, særønsker til mad m.v. sendes til Mikael Bjerregaard mimb@odense.dk